muhafazakârdüşünce

muhafazakârlık ve iktisat

conservatism and economy

kadim

MUHAFAZAKÂR DÜŞÜNCE/THE JOURNAL OF CONSERVATIVE THOUGHT

6 aylık yerel süreli düşünce dergisi
Yıl Year: 16• Sayı Issue: 59 • temmuz july - aralık december 2020
ISSN 1304-8864

Kadim Yayınları Adına Sahibi/Owner: Serhat Buhari Baytekin
Genel Yayın Yönetmeni/General Director: Nazım Onur Hökelek
Genel Koordinatör/Administrative Coordinator: Üzeyir Tekin
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor: Fatih Yıldız
Yurtdışı İlişkiler Koordinatörü/International Affairs Coordinator: Okan Arslan
Tasarım/Design: Yeşim Sel

Editör/Editor: Prof. Dr. İsmail Seyrek
Editör Yardımcısı/Editor Asistant: Arş. Gör. Yunus Şahbaz

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet Özcan, Karatekin Ü.
Prof. Dr. Cemal Fedayi, Kırıkkale Ü.
Prof. Dr. Enderhan Karakoç, Selçuk Ü.
Prof. Dr. Fatih Duman, Hitit Ü.
Prof. Dr. Hamit Emrah Beriş, Ankara Hacı Bayram Veli Ü.
Prof. Dr. Mahmut Hakkı Akın, Necmettin Erbakan Ü.
Prof. Dr. Murat Çemrek, Necmettin Erbakan Ü.
Doç. Dr. Ahmet Yıldız, TBMM
Doç. Dr. Bengül Göngörmez Akosman, Uludağ Ü.
Doç. Dr. Şaban Kardaş, TOBB Ü.
Doç. Dr. Zeyneb Çağlıyan İçener
Dr. Ahmet Helvacı, İçişleri Bakanlığı
Dr. Mehmet Kocaoğlu, Necmettin Erbakan Ü.
Dr. Necdet Subaşı, MEB
Dr. Öner Buçukçu, Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.
Dr. Selman Salim Kesgin, Kızılay
Hamdi Turşucu, Kültür ve Turizm Bakanlığı

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, Beykent Ü.
Prof. Dr. Bedri Gencer, Yıldız Teknik Ü.
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek İstanbul Medipol Ü.
Prof. Dr. Birol Akgün, Ankara Yıldırım Beyazıt Ü.
Prof. Dr. Bülent Arı, İstanbul Sabahattin Zaim Ü.
Prof. Dr. Davut Dursun, Sakarya Ü.
Prof. Dr. Gökhan Çetinsaya, İstanbul Şehir Ü.
Prof. Dr. Halis Çetin, Cumhuriyet Ü.
Prof. Dr. Hamit Ersoy, İstanbul Sabahattin Zaim Ü.
Prof. Dr. Kenan Gürsoy, İstanbul Aydın Ü.
Prof. Dr. M. Şükrü Hanioğlu, Princeton Ü.
Prof. Dr. Naci Bostancı, TBMM
Prof. Dr. Nazım İrem, İstanbul Aydın Ü.
Prof. Dr. Ömer Çaha, Yıldız Teknik Ü.
Prof. Dr. Ömer Torlak, İstanbul Ticaret Ü.
Prof. Dr. Richard Gamble, Hillsdale College
Prof. Dr. Süleyman Seyfi Öğün, Maltepe Ü.
Annette Y. Kirk, The Russell Kirk Center
Beşir Ayvazoğlu

YÖNETİM YERİ/CONTACT
Rabat Sok. No: 27/2 Gaziosmanpaşa, Çankaya/ANKARA
Telefon/Phone: 0-312 431 21 55
E-posta/E-mail: muhafazakardd@gmail.com
Genel ağ/Web: www.muhafazakar.com

HAZIRLIK/PREPARATION
Uluslararası Piri Reis kültür Ajansı www.pirireisajans.com
info@pirireisajans.com
Telefon/Phone: 0-312 446 21 56

BASKI/PRINT
Baskı Tarihi/Print Date: Kasım 2020
Baskı Yeri/Print Address: Pelin Ofset Matbaacılık

Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Kadim Yayınları tarafından yayımlanmaktadır.

Muhafazakâr Düşünce ulusal hakemli bir dergidir. Yılda 2 sayı yayımlanır ve Türkçe ve İngilizce makalelere, çevirilere, analizlere ve kitap eleştirilerine yer vermektedir. Dergide yayınlanan makalelerden yazarları sorumludur. Yayımlanan makaleler EBSCOhost tarafından taranmakta ve makalelerin İngilizce özetleri indeksin servisinde yer almaktadır.
TUBİTAK - ULAKBİM TR Dizin tarafından dizinlenmektedir.

bu sayıda

muhafazakâr düşünce'den
preface

muhafazakârlık ve iktisat
conservatism and economy

araştırma makalesi
research articles

Takdim / 5

Muhafazakâr Düşüncenin Ekonomi-Politiği:
'Sınırlı' Mülkün 'Zorunlu' Meşruiyetinin 'Sorumlu' Mülkiyeti
Political Economy of Conservatism Thought: Responsible Ownership of Obligatory Legitimacy of the Limited Property
HALİS ÇETİN / 14

İktisadi Düşünce Tarihi Yazımında Avrupa Merkezci Mikro Yaklaşıma Alternatif Bir Öneri ya da Muhafazakârlığı Aşmak
An Alternative Writing to the Eurocentric Micro Approach in the History of Economic Thought or Outgoing Conservation
ÖMER TORLAK / 50

Muhafazakâr Bir Millî "İktisatçı": Celâl Bayar
A Conservative National "Economist": Celâl Bayar
ÖNER BUÇUKCU / 70

Medeniyet ve İktisat
Civilization and Economics
MEHMET BULUT / 96

Modern Kapitalizmin Negatif Kökeni, Veba Salgınları ve Küresel Kapitalizmin Korona Pandemisi
Negative Origin of Modern Capitalism, Plague Outbreaks and Corona Pandemic of Global Capitalism
MUSTAFA SAİD KURŞUNOĞLU / 138

Kapitalizmin 'Zenginleşme' Paradoksunun Aristo-Macıntyre Düşüncesinde Çözümlenmeye Çalışılması
Trying to Analyze the 'Enrichment' Paradox of Capitalism in Aristotle-MacIntyre Thought
AHMET YAVUZ ÇAMLI / 170

İslami Para Standardına Dair Yaklaşımlar
Approaches to Islamic Monetary Standard
ÖMER FARUK TEKDOĞAN / 194

Kapitalist İktisat Sisteminin Dönüşümünün Şafağında İslâm İktisadı
Islamic Economics at the Dawn of the Transformation of the Capitalist Economic System
CEM KORKUT / 212

Kemal Tahir ile Osmanlı Sosyalizmine Medhal: "Devlet Ana"
Prologue to Ottoman Socialism with Kemal Tahir: "Devlet Ana"
CEVAT ÖZYURT / 244

Ayrımcılık Konusunda Nitel Bir Araştırma: Viyana'daki Türk Göçmenler
A Qualitative Study of Discrimination: Turkish Migrants in Vienna
ESRA SAĞLAM / 268

1. **Muhafazakâr Düşünce** ULAKBİM indeksinde taranan, ulusal hakemli bir bilimsel dergidir. Her sayıda farklı dosya konuları işlenir; bunun yanı sıra dosya dışı önemli çalışmalara da yer verilir.
2. Gönderilecek çalışmalarda sosyal bilimlerde yaygın ve kabul edilmiş kaynak gösterme yöntemlerinden (APA) herhangi biri, kendi içinde tutarlı olmak koşuluyla kullanılabilir. Çalışmaların mutlaka kaynakçası yapılmalıdır.
3. Çalışmalarla birlikte, 250 kelimeyi aşmayan Türkçe ve İngilizce özet, 10 kelimeyi geçmeyecek şekilde Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler iletilmelidir. Ayrıca yazarla irtibat için gerekli iletişim bilgileri de gönderilmelidir.
4. **Muhafazakâr Düşünce**'ye gönderilen çalışmalar, Times New Roman tipinde, bir buçuk aralıklı olarak A4 boyutunda 22 sayfayı (En az 3.500 en fazla 6.500 kelime,) geçmeyecek şekilde düzenlenmelidir.
5. **Muhafazakâr Düşünce**'de yayınlanacak çalışmaların imlâ ve noktalamasında yazarın tercihleri geçerlidir; ancak sehven yapıldığı varsayılan hatalar düzeltilir.
6. Gönderilen çalışmaların yanıtlama süresi 60 gündür. Bu süre içerisinde yanıtlanmayan çalışmalar ulaşmamış demektir. Çalışmalarla ilgili, hakemlerden edinilen olumlu ya da olumsuz görüş, çalışmanın yazarına bildirilir; gerekli düzeltmeler istenir.
7. **Muhafazakâr Düşünce**'de yayınlanan çalışmaların fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayın için kabul edilen çalışmaların yayın hakkı **Muhafazakâr Düşünce**'ye aittir.
8. **Muhafazakâr Düşünce**'de yayınlanan polemik konusu olan çalışmalarda yazarlara en fazla 2 kez cevap yazma hakkı tanınır.
9. **Muhafazakâr Düşünce**'de yayınlanan çalışmaların yazarlarına yazıların bulunduğu sayıdan iki adet; yayın ve danışma kuruluna ise her sayıdan birer adet gönderilecektir.

Araştırma ve Yayın Etiği

10. Muhafazakar Düşünce Dergisi bilimsel araştırmaların ve yayınların gerektirdiği evrensel etik kurallar dikkate alarak hazırlanmaktadır. Dergimizin esas aldığı ve Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayınlanan etik kurallara www.muhafazakar.com/etik adresinden erişebilirsiniz.

A CONSERVATIVE NATIONAL "ECONOMIST": CELÂL BAYAR

ÖNER BUÇUKCU

Dr. Öğr. Üyesi., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.
Mail: obucukcu@ybu.edu.tr
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1517-6706

ABSTRACT

One significant consequence of the overlap of nationalism and the industrial revolution was the rise of imperialism in Europe. In this period, while the social and political structures transferred to periphery from center, the surplus value transferred to center from the periphery, on the other hand. Non-European societies tried to adapt these institutions to their own structures. In this context, the European laissez-faire state transformed into social-national states in non-European societies. The National economic policy of the CUP (Committee of Union and Progress) administration was one prototype of this conception. Celâl Bayar who was the architect of the economic policies in the early Republican period of Turkey was raised under these ideological conditions. This paper argues that statism policies in the early republican period are the continuation of the National Economics concept and Celâl Bayar is the person who realized this. To support this thesis, the paper first elaborates on the National Economics concept and then explains the economic policies in the early republican period and finally examines the role of Celâl Bayar in this process.

Keywords: National economy, nationalism, statism, Celâl Bayar, imperialism, state socialism.

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü:	Araştırma
Geliş Tarihi:	01.06.2020
Kabul Tarihi:	17.08.2020
Yayın Tarihi:	15.11.2020
Yayın Sezonu:	Temmuz - Aralık

Makaleye Atıf Bilgisi

BUÇUKCU Öner (2020). "Muhafazakâr Bir Millî "İktisatçı": Celâl Bayar", ***Muhafazakâr Düşünce Dergisi,*** sayfa aralığı: 70 | 94

MUHAFAZAKÂR BİR MİLLÎ "İKTİSATÇI": CELÂL BAYAR

ÖNER BUÇUKCU

ÖZ

Endüstri devrimi ve milliyetçiliğin örtüşmesinin Avrupa'da en önemli neticelerinden birisi emperyalizm olmuştur. Bu süreçte çevreden merkeze artı değer aktarımı gerçekleşirken merkezden çevreye sosyal ve siyasal yapılar transfer edilmiştir. Avrupa dışı toplumlar bu yapıları kendi bünyelerine uyarlamaya çalışmışlardır. Bu çerçevede Avrupa'daki laissez-faire devleti Avrupa-dışı toplumlarda toplumsal milliyetçi devlet halini almıştır. İTC dönemi uygulamalarından Millî İktisat bu anlayışın bir neticesidir. Cumhuriyet dönemi iktisat politikalarına damgasını vuran Celâl Bayar bu ideolojik çevre içerisinde yetişmiştir. Makalenin tezi 1930'lardaki devletçilik politikalarının Millî İktisat anlayışının devamı, bu devamlılığı sağlayan kişinin ise Celâl Bayar olduğudur. Bu tezi doğrulamak için önce Millî İktisat anlayışı üzerinde durulmuş, ardından Erken Cumhuriyet dönemi iktisat politikaları ve bunlar arasında Celâl Bayar'ın pozisyonu açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Millî İktisat, milliyetçilik, devletçilik, Celâl Bayar, emperyalizm, devlet sosyalizmi.

Giriş

Modern dönemde siyasal ve toplumsal süreçleri oldukça derinden etkileyen temel iki gelişmeden bahsedilebilir. Bunlardan ilki kabaca on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında ciddi bir ivme kazanan endüstri devrimidir. Aydınlanma ve reformasyonun etkisiyle oldukça zayıflamış olan geleneksel ekonomik ilişkileri çatlatarak hem siyasal yapılarda hem de toplumsal yapılarda dönüşüm süreçlerini hızlandırmış; yer yer radikalleştirmiştir (Hobsbawm, 2003: 43–112). İkinci önemli gelişme ise milliyetçiliktir. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında belirginleşen milliyetçi düşüncenin etkisini ancak 1555 Augsburg Barışı'ndan itibaren şekillenen teritoryal devletle çakışmasının yarattığı sismik dalgaların çapını tespit ederek değerlendirebiliriz. Kutsal Roma İmparatoru'nun güç kaybetme süreciyle eş zamanlı olarak güçlenen merkezî mutlakiyetçi yönetimlerin süreç içerisinde endüstri devriminin yarattığı çatlakları doldurmakta zorluklarla karşılaşması, diğer bir deyişle toplumsal hareketliliğe cevap verememesi beraberinde bir meşruiyet bunalımı yaratmış; bu bunalım milliyetçilik ve bu milliyetçiliğin döküldüğü egemen-eşit devlet kabında çözülebilmiştir (Anderson, 1974; Guibernau, 1997; Poggi, 1978).

Bu iki temel unsurun çakışmasının etkilerinin bugün de hissedilen neticesi emperyalizm olmuştur (Hobsbawm, 1999: 44–97). Devletin, ekonomik çıkarların maksimize edilmesi, ekonomik hedeflerin elde edilebilmesi sürecinin bir enstrümanı haline dönüşmesi; devletin bir savaş makinesi olarak organizasyonunun iktisadi ve sosyal alanı da biçimlendirmeye başlaması (Taylor, 1994: 152–156); ulusal çıkarın siyasal aktivitenin güdüleyicisi halini alması ve bu çıkarın ekonomik üstünlüğe ayarlanması bir "Emperyalizm Çağı"nı başlatmıştır. Bu emperyalizm çağı tartışılırken sıklıkla yapılan hata sürecin tek yönlü bir transfer olduğu zannıdır. Zira emperyalizm çağında çevreden merkeze ekonomik değer transferi gerçekleşirken merkezden çevreye de siyasal ve toplumsal yapılar transfer edilmiştir (Chatterjee, 1996; Getachew, 2019; Getachew, 2018: 14–36). Bu süreçte siyasal düşüncenin temeli ya da siyasal eylemin hedefi olarak merkezden çevreye taşınan egemen-eşit-ülkesel devlet evrensel ölçekte yaygınlık kazanmıştır. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren bu siyasal formasyonun en temel gereksiniminin ya da yaslandığı ilkenin kendi kendine yeterlik olduğu düşünülmüştür (Anderson, 1993: 128–134; Kissinger, 1968: 900–904). Dolayısıyla üretimin arttırılması, pazarın genişletilmesi ve kontrol edilmesi, gümrüklerin tam kontrol altına alınması, işgücü ihtiyacının karşılanması gibi hususlar bu siyasal kalıpla henüz tanışan milliyetçi hareketlerin temel meseleleri olmuştur. Bunun temel sebebi, bu siyasal formu kurmaya ya da yerleştirmeye çalışan kadroların önünde Avrupa tecrübesi

dışında bir örneğin bulunmayışıdır. Ancak Avrupa örneğinden toplumsal, tarihsel ve siyasal farklılıkların ayırdına varıldıkça alternatif arayışlar içerisinde olunacaktır (Chatterjee, 1996: 53–71).

Türkiye'deki millî iktisat düşüncesi de bu çerçevede değerlendirilebilir. Osmanlı ülkesinin tarihsel, toplumsal, siyasal ve ekonomik olarak Avrupa örneğinin ayak izlerini tamı tamına takip edemeyeceğinin anlaşılmasının neticesi millî iktisat anlayışı olacaktır. Bu bakımdan millî iktisat düşüncesi sadece Osmanlılara özgü olmadığı gibi sadece Meşrutiyet dönemiyle de mukayyet değildir. Georgeon'a göre (2013: 141) İttihatçıların Milli İktisat politikası Cumhuriyet döneminde 1980'e kadar uygulanmış bir ekonomi düşüncesinin ve pratiğinin adıdır. Atatürk döneminin devletçi sanayileşme hamlesi, Demokrat Parti (DP)'nin özellikle ikinci döneminden itibaren artan devlet müdahalesi ekseninde ekonomi yönetimi, 1960'lı ve 70'li yıllardaki "karma ekonomi" modeli de Milli İktisat düşüncesinden beslenmiştir.

Her ne kadar Millî İktisat ya da 1930'larda uygulamadaki adıyla devletçilik az gelişmiş bir ekonomi olan Türkiye için zorunluluk olarak belirmişse de bu zorunluluğun bir reçete olarak sunulabilmesinde ve bir tedavi olarak tatbik edilebilmesinde olağanüstü önemli bir faktör olarak Celal Bayar isminin altı çizilmelidir. 1932'de İktisat Vekilliğine getirilmesinin ardından Türkiye'nin ekonomi politikaları ciddi bir değişikliğe uğramıştır. Bayar bu bakımdan, İkinci Meşrutiyet yıllarından itibaren bir tarafında İttihatçıların ünlü Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey ve Prens Sabahaddin gibi isimlerin, diğer tarafında Gökalp, Akçura ve Tekin Alp'in yer aldığı ekonomi politikası tartışmasını bitiren ve Millî İktisat politikaları ile Cumhuriyetin ekonomik alt yapısını hazırlayıp bu politikayı süreklileştiren isimdir. Bu durum aynı zamanda Avrupa tipi milliyetçilikle karşılaşan Avrupa-dışı bir toplumun verdiği tepkinin ekonomik alanda da süreklileşmesidir. Bu makalenin temel tezi Bayar'ın İttihat-Terakki'nin ana düşünsel damarından edindiği formasyon ve yetiştiği siyasal çevrenin etkisiyle Türkiye'de devletçilik politikalarının en önemli pratisyeni haline geldiği; beslendiği kaynağın da milliyetçilik olduğudur. Bu çerçevede makale üç bölümden oluşacaktır. İlk olarak Bayar'ın yetiştiği siyasal, sosyal ve düşünsel çevre ve milliyetçilik ekseninde gelişen Millî İktisat anlayışı üzerinde durulacaktır. Ardından Türkiye'nin 1923–1932 arasındaki ekonomik tecrübesi içerisinde Bayar'ın pratiği konumlandırılacak ve son olarak İktisat Vekilliği dönemindeki uygulamalarla Millî İktisat düşüncesi arasındaki örtüşmeler tespit edilecektir.

Az Gelişmişlik ve Milliyetçilik Arasında Osmanlı Aydını

Bayar'ın bir Osmanlı aydını olarak doğduğu, ilk eğitimini aldığı çevrenin, günlük ve edebi dilini edindiği, temel ahlâkî değerlerini kazandığı, dünya görüşünün biçimlenmeye başladığı atmosferin Osmanlı dünyası olduğuna dikkat etmek gerekir. Dolayısıyla bu dünyanın ekonomik, sosyal, siyasal krizleri Bayar'ı derinden etkilemiş; bir ömür boyu taşıyacağı bir takım temel motivasyonlar yüklemiştir. Bayar'ın politik ve düşünsel bilincinin oluştuğu yıllar II. Meşrutiyet, Balkan Harpleri, Birinci Büyük Savaş ve Milli Mücadele'nin yürütüldüğü yıllardır.

Bayar Balkan göçmeni bir ailenin çocuğudur.[1] Bayar'ın Meşrutiyetçi dayısı Mustafa Şevket Bey'in Bayar'ın ilk dönem fikirlerinin gelişiminde önemli etkisi olduğu söylenebilir. Gizli derneklerde faaliyet gösteren, istibdat karşıtı hareketlere katılan ve hatta Ali Suavi ile birlikte Çırağan Baskını'na karışan isimlerden birisi olan Mustafa Şevket Bey Gemlik ve çevresinde Jön Türk yayınlarının da dağılmasını sağlayan kişidir (Atalay, 1958: 18; Bozdağ, 1986: 6). Bayar 1900 yılında, henüz 17 yaşında iken Ziraat Bankasının açtığı sınavı kazanarak o yıllarda Türkler için oldukça yabancı bir mesleğe, bankacılığa başlamıştır. 1905 yılında ise Ziraat Bankasından istifa ederek kayınpederinin ağabeyi tarafından Bursa'da bir şubesi açılan Deutsche Orient Bankasına geçmiştir. Bayar bu geçiş ile özel sektör ile devlet bankası arasındaki farkları gözlemleme imkânı bulduğunu belirtmektedir. Bayar'a göre Ziraat Bankası "sırf kırtasiye" iken Deutsche Orient Bankasında memurun inisiyatif hakkı vardır ve işlemler komplike değildir (Kocatürk, 1986: 325–326). Bayar'ın bu bankada çalışmaya başlaması Jön Türk fikriyatıyla kurduğu ilişkiyi de güçlendirecektir zira bu banka kapitülasyonlardan faydalanarak yurtdışından çok fazla yayın getirebilmektedir ve Bayar bu yayınlarla Jön Türk fikriyatı hakkında fikir sahibi olmaktadır (Atalay, 1958: 19). Bu süreçte okuduğu yerli ve yabancı yayınlar sayesinde Bismarck'ın Millî İktisat politikasından oldukça etkilenmiştir (Ulutan, 1987: 9).

1907 yılında Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)'nin Bursa'daki 'Küme' adı verilen gizli yapılanmasına üye olmuştur (Aydemir, 1969: 141)[2]. Bayar'ın ekonomi üzerine görüşlerinin de büyük ölçüde İTC ekseninde geliştiği söylenebilir. İTC'de Milli İktisat politikasının şekillendiği dönemde

1 Celâl Bayar'ın biyografisi hakkında daha detaylı bilgi için Bkz. (Atalay, 1958; Bozdağ, 1986).

2 İTC Bayar'ın siyasal ve düşünsel formasyonunu edindiği yapıdır. 31 Mart Ayaklanması esnasında kendisini tutuklamaya gelen zabitana, banka müdürü kapitülasyonları hatırlatarak bu tutuklamaya izin vermeyeceğini söylediğinde Bayar banka müdürüne itiraz etmiş ve gözaltına alınmayı kabul etmiştir. Bayar bu durumu kapitülasyonlara karşı olması dolayısıyla onlardan ahlaken faydalanamayacağını düşünmesi ile açıklamaktadır (Bayar, C–3, 1997: 151–152).

Bayar parti içerisindedir ve siyasal gelişmeleri büyük ölçüde partinin durduğu yerden değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Millî İktisat politikasının açıklanması yararlı olacaktır.

İkinci Meşrutiyet yıllarında Osmanlı Devleti ham madde ve tarım ürünleri ihraç edip mamul mal ithal eden bir tarım ülkesi görünümündedir. Yürürlükte olan kapitülasyonlar dolayısıyla yabancı sermaye ve dış pazarlara açık bir nitelik arz etmektedir. Bu dönem diğer az gelişmiş ülkeler de benzer özellikler göstermekle birlikte Osmanlı Devleti nispeten güçlü bir merkezî sisteme sahip olduğu için sömürgeye dönüşmemiştir (Pamuk, 1999: 197). Osmanlılar ile Avrupa arasındaki ticaret hacmi 1783'te 4.4 milyon sterling, 1850'lerin başlarında 18 milyon sterling dolayında iken 1911'de 70 milyon sterlinge yükselmiştir. Bu rakamlar Osmanlıların Avrupa'nın pazarı haline geldiğinin göstergesi durumundadır (Tezel, 1994: 70). Parvus Efendi'nin aktardığına göre devletin borçları ve faizleri için yıllık 14 milyon Osmanlı lirası ödemesi gerekirken devletin yıllık geliri yirmi milyon liranın üzerine çıkmamaktadır (Parvus, 1977: 233). Milli İktisat düşüncesi de II. Meşrutiyet sonrası İmparatorluğun oldukça zorlu siyasal ve ekonomik koşullarında dış borçlanmaya, yabancı sermayeye, kapitülasyonlara ve Osmanlı pazarının kontrolsüz liberalleşmesine karşı duyulan tepkinin neticesinde ortaya çıkmış bir tür neo-merkantilizm düşüncesidir (Toprak, 1995b: 86-88). Milli İktisat politikaları nedeniyle İttihat-Terakki bazı araştırmacılar tarafından "Türk burjuvazisinin öncü partisi" şeklinde de tanımlanmıştır (Ahmad, 2009: 25). Bu vurgu mühimdir çünkü söz konusu öncü burjuvazi aynı zamanda milliyetçilik düşüncesinin de taşıyıcısıdır ve ekonomik alanı buna göre tanzim etme hedefi ve ihtiyacındadır.

Yukarıda kısaca aktarılan II. Meşrutiyet sonrası dönemin ekonomik görünümüne dair en gerçekçi değerlendirmeler Parvus Efendi olarak bilinen Alexander Helphand'a aittir. Helphand'ın *Türk Yurdu* dergisinde kaleme aldığı ekonomi-politik üzerine metinler İttihatçıların ekonomik hassasiyetlerini arttırmış, ekonomi-politiğe ilişkin fikirlerini etkilemiş, Millî İktisat politikalarının oluşturulmasında da önemli katkı sağlamıştır. Parvus'a göre Osmanlı Devleti bir harabeyi çağrıştırmaktadır. Bu harabenin açık kapılarından ve yıkık surlarından isteyen istediği gibi girebilmekte, girenlerin her biri olabildiğince büyük bir ganimet koparmayı denemektedir. Bu yıkık harabenin sahipleri ise ne yapacağını bilmez haldedir. Dolayısıyla ilk yapılması gereken bu harabenin sahiplerinin kendi evlerine çeki düzen vermeye başlamalarıdır (Parvus, 1329c).

> "Bugün bütün Avrupa'da ve sanayii cesime sahibi bulunan diğer memalikte hâkimiyeti sermaye ile onun taht-ı esaretinde ezilmekte bulunan ahali arasında mücadele vardır. Ahalinin ekseriyeti ile sermayedarlar, birbirlerinden farklı menfaatleri birbirlerine makûs iki sınıf teşkil ederler ve sanayii cesime memalikinin dâhilî mücadeleleri ve Avrupa ile Asya beyninde meşhud mübarezeler yirminci asır tarihinin alamet-i esasiyesindir. (...) Türkiye kendisini siyasi esaretten tahlis edebilmek için evvel emirde iktisadi esaretten kurtulmalıdır. Türkiye için bundan başka halas yolu yoktur. Diplomatların bin türlü incelikleri bir şey yapamaz. Osmanlı iktisaden zayıf bulundukça, dostları onu incitecekler, düşmanları soyacaklardır. Osmanlılar müstakil yaşamak isterlerse iktisaden kendi işlerini kendileri görebilecek bir hale gelmelidirler." (Parvus, 1328: 263)

Parvus'un Osmanlı'nın ekonomik yapısına ilişkin fikirlerine içkin anti-kolonyalist öz de Rus sosyalizminin kavram bagajıyla Osmanlı entelektüelinin dünyasına girmesinden ileri gelmektedir. Örneğin Parvus Efendi'ye göre iki farklı Batıdan söz edilmelidir. Bu Batılardan birincisi Resmi Batı olarak adlandırılabilecek olanıdır. Türkiye şimdiye kadar Batı namına ne varsa bununla muhatap olmuştur. Bu Batı diğer milletlerin kalkınması noktasında hiçbir yardımda bulunmadığı gibi siyasi ve ekonomik gücünü kullanarak Osmanlı Devleti'ni soymaya çalışmıştır. Osmanlı'nın Batı adına o güne kadar almış olduğu şeyler değersizdir ve nihayetinde de Osmanlılara pahalıya mâl olmuştur. Diğer Batı ise Millî olan Batıdır. Bu Batı demokrat ve başka milletlerin de kalkınması için yardımda bulunmaya meyilli bir Batıdır ve Türkler bununla şimdiye kadar hiç karşılaşmamıştır. "Türkiye için bir tarîk-i necat varsa o da demokrasi tarikidir. Bu yolu size gösterecek yine Avrupa'dır. Fakat diplomatlar, bankerler ve fabrikacılar Avrupa'sı değil, kendi muhtekir ve müstebitleriyle mücadele etmekte bulunan demokrat Avrupa'dır." (Parvus, 1328b).

Parvus makalelerinde on dokuzuncu yüzyıldan itibaren dünya ekonomisinin çok gelişkin bir resmini çizmektedir. Tarımda makineleşmenin artmasıyla birlikte on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında tarım ürünlerinin fiyatlarının azalmasını ve bu durumun Osmanlı Devleti gibi ekonomisi büyük ölçüde tarımsal ürünlere dayalı ekonomileri zor durumda bırakmasını takiben 1890'lardan itibaren tarım ürünlerinin fiyatlarının yeniden artmaya başlaması ile birlikte Parvus'a göre tarım ekonomileri için kalkınma yolunda önemli bir imkân da ortaya çıkmıştır. Parvus'a göre Osmanlılar pamuk, tütün gibi sanayi mallarının yanı sıra kuru ve yaş meyve ve sebze üretimini arttırıp oluşturulacak demiryolu ağları ile bunları başka ülkelere pazarlama imkânı yaratabilirse durumdan fayda sağlaması mümkün olabilecektir (Parvus, 1329a).[3] Parvus Efendi tarımsal üretimi arttırmak ve köylünün kalkınmasını

3 Parvus'la paralel düşünen bir başka Türk Yurdu yazarı Mehmet Zühtü Bey de aşar vergisinin muhakkak kaldırılması gerektiğini çünkü bunun köylü üzerinde ağır bir malî yük oluşturduğunu, köylüye ucuz kre-

sağlamak amacıyla aşar vergisinin kaldırılmasını, ucuz faizli kredi temini için millî bankalar kurulmasını ve köylünün işlediği arazinin köylünün mülkiyetine bırakılması için tedbirler alınmasını, demir yolu ağının genişletilmesini önermiştir (Parvus, 1329b; Parvus, 1328b).[4]

İlginçtir, 1908 Devrimi liberal düşüncelerle gerçekleştirildiğinden aynı düşüncelerin etkisi başlarda kendisini iktisat yaklaşımlarında da göstermiştir. Osmanlı iktisadî düzeninin liberalleştirilmesi gerektiği düşüncesi çerçevesinde Osmanlılar girişimciliğe yönlendirilmiş, yabancı sermaye için de geniş ayrıcalıklar tanınmıştır. Ancak iktisadın serbestleştirilmesi sermayeyi büyük ölçüde elinde tutan gayrimüslimlerin ekonomideki etkilerinin artması ile neticelenmiştir.[5] Dolayısıyla Türk milliyetçiliğinin bu dönemde liberalizme bir tepki olarak biçimlenmeye başladığı da söylenebilir. Bu tepkiyle birlikte Türk milliyetçiliğinin iktisadî boyutunu oluşturan Millî İktisat düşüncesi Alman romantik iktisat geleneğinden beslenmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında List, Carey, Rae, Cauwes gibi millî iktisatçıların görüşleri tartışılmıştır (Toprak, 1995: 2–7).

Özellikle İttihatçı entelektüellerin Friedrich List'ten etkilendikleri gözlenmektedir. Tekin Alp, List'ten "iktisadi Bismarck" diye bahsetmektedir (Tekin Alp, 2018). List esasen klasik iktisadi öğretiye karşı çıkmakla beraber kaynağı Smith ve Ricardo olan iktisadî akımın bir temsilcisidir. Ancak İngiltere'deki koşulların aynısının Almanya'da olmaması List'i iktisadî bir milliyetçilik anlayışına yöneltmiştir. Bu çerçevede liberal evrenselciliği reddetmiş; Almanya'nın ekonomik gelişimini hızlandırıp kolaylaştıracak bir koruma politikası teorisi oluşturmuştur (Kazgan, 2014: 179–180). Dolayısıyla

di sağlama olanaklarının geliştirilmesi gerektiğini ve tarım kredi kooperatiflerinin kurulmasını savunuyordu (Mehmet Zühdü, 1330). Parvus'un ve diğer Türk Yurdu yazarlarının önerilerini 1950–54 arası DP'nin iktisat ve tarım politikaları ile karşılaştırmak ufuk açıcı olabilir.

4 "Bir memlekette mevcut olan demiryolları, insan vücudundaki kan damarlarına benzer. Damarlarda kan bulunmayınca vücut fevt olur, vücud-i içtimaiyedeki kan ise milletin servet ve saadetidir. Irka taze hayat verecek olan ancak millettir. Binaenaleyh millet ile hâl-ı temasta bulunmak, onun ihtiyacâtını tetebbu ile kendisine yeni ve nâfi malûmat bahşeylemek lâzımdır. Bu yapılmadıkça başka çare-i halâs aranmamalıdır." (Parvus, 1328b).

5 Akçura'ya göre Türkiye'de liberal iktisadın takipçilerinin olmasının sebebi şu şekilde izah edilebilir: "Bütün Batı kapitalistleri İslâm memleketlerini sömürmeye ve yok etmeye çalışıyorlar. Sakızlı Ohannes, Portakal Mikail Pasalar, memleketler arasında gümrüklerin kalkmasını istiyorlardı. Böyle bir iktisat, yüksek üretim seviyesinde bulunan milletler içindi. Türkiye'de ise bu iş azınlıkların menfaatine uyuyordu. Bunun için Ohannes ve Portakal Paşaların liberalist olmaları, kendi çıkarlarına geldiği içindi. Fakat ondan sonraki iktisatçılarımız, Ermeni Paşaların öğrencileri olan Türk yazarlarıdır. İşte asıl hata, burada başlıyor. Bu hal Avrupa sermayesinin Türkiye'yi istilasını kolaylaştırmaktan başka nedir? Devlet adamları arasında bu yanlış yola ilk itiraz eden Cevdet Paşa'dır. İktisatçılar içinde de liberalizme ilk isyan eden Musa Akyiğitoğlu'dur. Şimdi milletçe bu istilacı dünyaya karşı savaşıyoruz ve bu iktisadi şuura erişmiş bulunuyoruz" (Akçura, 2015: 67–68).

İttihatçı entelektüeller List'in görüşlerini Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve siyasal gerçekleriyle örtüştürmekte zorlanmamışlardır.

Meşrutiyet döneminde Millî İktisat düşüncesinin savunucuları büyük ölçüde İktisadiyat Mecmuası çevresinde toplanmışlardır. İTC'nin malî desteği ile çıkarılan bu derginin yazar kadrosunda çok sayıda düşünür ve siyasetçinin ismi dikkat çekmektedir. Derginin başyazarı Tekin Alp'tir. Tekin Alp makalelerinde sık sık Almanya'nın yarım yüzyıldan kısa bir sürede ulusal ekonomisini kurup sanayileşebilmesinden hareketle bu modelin uygulanmasındaki faydaları dile getirmektedir. Tekin Alp'e göre Almanya'nın bu kadar kısa zamanda bu kadar hızlı gelişimini sağlayan esas unsur milliyet ilkesidir. Diğer bir deyişle Tekin Alp'e göre Almanya'yı mevcut iktisadî büyüklüğe ulaştıran başlıca âmil doğal kaynakları değil Alman milletidir (Tekin Alp, 1331: 1–2). Bu çerçevede Tekin Alp milli iktisadı şu şekilde anlatmaktadır:

> "(...) Milli iktisat denince şu veya bu kişi ya da bu sınıf değil ulusun bütünü hatıra gelir. Milli iktisat demek, ulusun üretimini, ulusun genel zenginliğini arttırmaya, milletin refah düzeyini, tarımsal ve sınai gelişimini yükseltmeye medar olan tedbirler, girişimler, yasal kurumlar ve düzenlemelerin bütünü demektir. Yabancı ülkelerden ithal olunan eşya ve mal yerine konulacak himayeci rüsumlar, yabancı ülkelere ihraç olunan mallara verilen özendirme ödülleri, sanayi teşvik için kabul olunan müsaadat ve imtiyazlar, tarımsal gelişmeyi sağlamak için alınan bütün tedbirler, ülke içerisinde üretimin artması, değişimin ve tüketimin belli bir düzene sokulması için yayımlanan yasa ve kararnameler, servet dağılımını etkilemek için konulan vergiler ve bu gibi durumlar milli iktisadın en önemli unsurlarını teşkil eder." (Aktaran: Çavdar, 2003: 96).

Ziya Gökalp'in İktisadiyat Mecmuası'ndaki ilk yazısı millet üzerinedir. Gökalp'e göre "her kavim millet olmaya çalışan bir milliyettir." Peki, bu bağlamda Türk milleti nasıl oluşacaktır? Gökalp bunun için iki ayağı olan bir strateji önermektedir. Birinci ayağında ülke dışındaki Türkler, lisanları Türkiye Türkleri ile aynı olduğu için devlet tarafından içerilmelidir; ikinci ayağında ise Türkiye Türklerinin dini İslâm medeniyetleri ile aynı olduğu için İslâmiyet millî iktisada uyarlanmalıdır (Gökalp, 1331: 3). Gökalp de milli birlik içerisinde milli bir iktisat tatbiki için "Alman ittihatçılığı"nın örnek alınmasında fayda olduğunu ileri sürmektedir. Osmanlı imparatorluğunda farklı etnik grupların farklı mesleklerle birlikte anılmasına dikkat çekerek Türklere düşen rençberlik, memurluk ve askerlik gibi mesleklerden çıkarak iktisadî yaşamın bütün alanlarında Türklerin de yer almasının bir gereklilik olduğunu dile getirmektedir. Gökalp'e göre Millî İktisadın iki evresi bulunmaktadır. Milli İktisadın birinci evresinde bütün olanaklar kullanılarak üretim genişletilecek ikinci evresinde ise servetin adil bir dağılımı gerçekleşecektir. Milli

İktisadın bu hedeflerinin gerçekleşebilmesi için Müslüman Türkün memurluk ve askerlik dışındaki alanlarda da iktisadi faaliyete katılması gerekmektedir ve organik bir işbölümü şarttır (Toprak, 1982: 26–32).[6]

İTC de Hürriyet'in İlânından itibaren iktisadi meseleler üzerine çok sayıda çalışma yapmıştır. 18 Ekim–8 Kasım 1908 tarihleri arasında toplanan İTC Kongresinde siyasal kararların yanı sıra ekonomiye ilişkin de bir çalışma programı kabul edilmiştir. Kabul edilen programın 13.maddesine göre ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi için Cemiyetin bütün merkezlerinde birkaç kişi kalkınma meselesiyle ilgili çalışma yapmakla mükellef tutulmuştur. Bu kişiler özel teşebbüs fikrini uyandırıp teşvik edecekler, özel teşebbüs imkanının bulunmadığı yerlerde bizzat çalışma yürütecekler, özellikle sanayi okullarına öğretmen temin edip ziraat, tarım ve ticaret odalarının kurulmasını sağlayıp destekleyeceklerdir (Tunaya, 1988: 33–34). Ayrıca 1913 yılındaki İTC Kongresinde iktisadi meseleler de tartışılmıştır. Kongre'de iktisadî hayata ilişkin havayı şu cümleler özetlemektedir: "İktisadın kendi kendine kifayet etmeyen, yani istiklal-i iktisadiye malik olmayan bir heyet-i içtimaiye, istiklal-i siyasisini kaybetmeye mahkûmdur." (Akçura, 1329). "İstiklâl-i iktisadiye"nin en temel koşullarından birisi olarak sanayileşme görülmektedir. 1913'te çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkatı'nın temel amacı Osmanlı sanayisine Avrupa malları ile rekabet edebilmesi için bir takım ayrıcalıklar vermektir. Bu kanunla kurulacak fabrikalar ve kapasitesi genişletilecek tesislerin ihtiyaç duydukları araç gereç, makine parçaları ve makinelerin ithalinden gümrük vergisi alınmayacağı taahhüt edilmiştir (Toprak, 1982: 56).[7]

İttihatçıları bu çalışmalara iten esas mesele ekonominin büyük ölçüde gayrimüslimlerin elinde bulunuyor olmasıdır. 1912 yılında Osmanlı Devleti'nde iç ticaretle uğraşan 18.000 kadar iş yerinin %15'i Türklere, %49'u Rumlara,

6 Gökalp'in ekonomi görüşleriyle List'in ekonomi yaklaşımı arasında karşılaştırmalı bir değerlendirme için Bkz.: (Ünal, 2013). Bu çerçevede korporatizm de bir dünya görüşü olarak II. Meşrutiyet yıllarının dalgalı ekonomik koşullarında yeşerecektir. Korporatizm "Bir toplum ve ekonomi modeli olarak korporatizm, toplum karşılıklı olarak birbirine bağımlı ve işlevsel olarak birbirini tamamlayan parçalardan oluşan, organik ve kendi içinde uyumlu bir bütün olarak görür. Temel birimler, toplumun molekülleri de, meslek grupları ve bunların örgütleri yani korporasyonlardır." Gökalp bu dünya görüşünün en önemli temsilcilerinden birisidir. Gökalp'e göre sınıflı toplumları meslek devri takip edecek; meslek devri halkçılığın yok edemediği iktisadi tabakaları ortadan kaldıracaktır. Dolayısıyla meslek devrinde toplumsal halkçılık egemen olacak ve toplumda herhangi bir ayrıcalıklı zümre bulunmayacaktır (Toprak, 1982: 35).

7 Bilsay Kuruç, Millî İktisat kavramının özel sektörle devleti birbirine bağlayan bir konsept olduğunu belirtmektedir. Bu çerçevede 1913 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun Millî İktisat anlayışının en önemli belgelerinden birisi olduğunu; Milli İktisat anlayışının Cumhuriyet döneminde devletçilik anlayışı hâlini alacağını ileri sürmektedir. Lozan Antlaşması ile getirilen beş yıllık bir takım iktisadi kısıtlamaların 1929'da sona ermesine paralel olarak yaşanan büyük ekonomik buhran devletin piyasaya müdahalesini elzem hâle getirmiştir (Kuruç, 1988: s. XXXVII).

%23'ü Ermenilere, %19'u Müslümanlara ve diğer gayrimüslim unsurlara aittir (Tezel, 1994: 97). Gayrimüslimler, Osmanlılar için hayati derecede önemli olan ticari tarımsal ürünler alanında da oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Bu unsurlar tahıl üretimi yerine daha yüksek getirili sebze, meyve üretimi gerçekleştirmektedir. Bu çerçevede Batı Anadolu'daki ipek üretimi de büyük ölçüde bu unsurların elinde bulunmaktadır (Ahmad, 2009: 28). Dolayısıyla Milli İktisat düşüncesinin temelinde ekonomik alanın müslümanlaştırılması olduğu söylenebilir. Balkan Savaşları dönümüne de işaret eden kırılmadan sonra milliyetçi hassasiyetin yükselmesine paralel olarak Millî İktisat düşüncesinin yükselmesinin temel sacayaklarından birisi budur.

Bu hedefe uygun olarak İttihatçıların da yönlendirmesiyle 1913–1914 yıllarındaki Müslüman boykotajı önemli bir adım olmuştur. Müslümanların Rumlardan değil Müslüman vatandaştan alış veriş etmeleri çağrısı olan bu boykotaj neticesinde İstanbul'da Müslümanlar tarafından 500'den fazla yeni dükkân açılmıştır (Toprak, 1995a: 41 ve 111). Milli İktisat anlayışı gereği gayrimüslim tüccar üzerindeki denetim sıkılaştırılmış İttihatçılara yakın çevreler ise kazançlarını arttırmışlardır. Gayrimüslimlerin piyasadaki etkilerinin azalması Müslüman tüccarların fiyat kontrolü yapmalarını da kolaylaştırmıştır. Bu durumdan doğan rahatsızlıkları yatıştırmak maksadıyla 1917'de Harp Kazançları Vergisi Kanunu hazırlanmış ancak yürürlüğe konulmamıştır (Toprak, 2003: 174–177).

Savaş koşullarında özellikle büyük kentlerin iaşesinin sağlanması görevi önce belediyelere verilmiş ancak belediye örgütleri bu konuda yetersiz kalınca bu mesele bizzat İTC tarafından ele alınmıştır. Cemiyetin önde gelen isimlerinden Kara Kemal Bey'in öncülüğünde kurulan Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye adlı yapı kentlerde ekmek, şeker, gaz gibi temel tüketim mallarının sağlanması ve dağıtımı görevlerini üstlenmiştir. Bu görevler yerine getirilirken Türk girişimcilere öncelik verilmiş, kentin ihtiyaçlarının karşılanması sürecinde önce bunlara başvurulmuştur. Böylelikle Türk burjuvazisinin elinde sermaye birikmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Taner Timur, Millî Mücadele'yi destekleyen burjuvazinin de büyük ölçüde bu orta ölçekli burjuvazi olduğunu düşünmektedir (Timur, 2008: 30).

İttihat-Terakki'nin bir başka önemli önceliği dönemin iktisadi koşullarının oluşmasında oldukça önemli bir rolü olan kapitülasyonların kaldırılması olmuştur. Kapitülasyonlar ülkenin kalkınmasının önündeki en büyük engel olarak görülmesine rağmen Avrupalı devletler kapitülasyonların kaldırılmasını ya da Osmanlı Devleti lehine tadilini kabul etmemişlerdir.

Kapitülasyonların kaldırılması için uygun dış koşullar ancak Birinci Dünya Savaşı yıllarında oluşmuş; Osmanlılar, müttefiki olan Almanya'nın da itirazlarına rağmen 9 Eylül 1914'te kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmış ve iç üretimi desteklemeyi amaçlayan korumacı bir gümrük politikasını uygulamaya başlamışlardır (Pamuk, 1999: 277; Toprak, 1982: 114).[8]

Birinci Büyük Savaş'ın getirdiği koşulların etkisiyle devletçilik anlayışı ilk kez "devlet iktisadiyatı" kavramsallaştırması ile İttihat-Terakki iktidarında gündeme gelmiştir (Toprak, 2003: 11).[9] Bu dönemde İTC iktisadî hayata müdahale edebilmek için çeşitli yapılar oluşturmuştur. Örneğin dış ticareti denetlemek için İhracat Heyeti, içeride ekonomide aksiyon alabilmek içinse Heyet-i Mahsusa-i Ticariye, Merkez ve Taşra İaşe Heyetleri oluşturulmuştur. 1917'de ise ülkenin iktisadi gelişimini sağlayacak kanun taslaklarını hazırlamak, kanunların etkin biçimde uygulanmasını sağlayacak tedbirler önermek gibi çok sayıda ekonomi ile ilgili alanda bir danışma ve ön hazırlık kurumu gibi örgütlenen İktisadiyat Meclisi oluşturulmuştur. Meclis 1 Ocak 1917 tarihli ilk toplantısında oy birliğine yakın bir çoğunlukla liberalizmi bir iktisat politikası olarak takip etme fikrini reddetmiş; "hayat-ı iktisadiyyeye" devlet tarafından müdahalenin gerekli olduğunu kabul etmiştir. Bu gibi örgütlenmelerin yanı sıra iktisadî hayattaki reformları ve iktisadî politikaları yürütmek amacıyla Umur-i İktisadiyye Nezareti kurulmuştur (Toprak, 2003: 179-184). Savaş yıllarında İT hükümeti Kambiyo Muamelatı Merkezi Komisyonu oluşturarak spekülatif para hareketlerinin önünü kesmeye çalışacaktır. Men-i İhtikar Komisyonunun spekülatif hareketlerin önlenmesi konusunda alınan tedbirlerde büyük ölçüde gayrimüslimlere yönelmesi Müslüman-Türk tüccarların piyasaya yayılmasında etkili olmuştur (Toprak, 1995a: 50.[10]

Millî İktisat politikasının en önemli neticelerinden birisi 1917 yılında kurulan İtibar-ı Millî Bankası'dır. Emisyon yetkisine sahip olan Osmanlı Bankası'nın Birinci Dünya Savaşının başlamasından sonra piyasaya para sürmemesi İttihatçılarda millî bir banka fikrini kökleştirmiş gözükmektedir (Toprak, 1995a: 134). Tamamen millî sermayeden oluşması, bankacılık işlemlerinde sadece Türkçenin kullanılması, banka çalışanlarının sadece Osmanlı vatandaşlarından seçilmesi düşünülen bu bankanın temel amacı ülkedeki millî yatırımlara kaynak yaratmak olacaktır (Türk Yurdu, 1332).

8 Örneğin dış alım vergisi %15'e yükseltilmiştir.

9 Talat Paşa'nın 1914'te kurduğu "bizi ancak devlet sosyalizmi kurtarabilir" (Avcıoğlu, 1987: 292) cümlesi ilginçtir.

10 İttihat-Terakki önde gelenlerinin savaş yıllarında zenginleşmeleri meselesi ciddi tartışma konusu olmuştur. Bu bağlamda kötü üne sahip kimselerin başında Kara Kemal, Emanuel Karasu, Bedri Bey ve Topal İsmail Hakkı Paşa gelmektedir (Ahmad, 2009: 54).

Dikkat edileceği üzere uygulanan Millî İktisat politikalarının en önemli etkisi devlet ve iktisadın iç içe geçmesi, ulusal kimliğin birikimle irtibatlanmasıdır. Ekonominin millîleştirilmesine ilişkin çıkarılan kanunlarda bu iç içe geçişin etkileri oldukça net bir biçimde gözlenmektedir. Örneğin İTC hükümetinin 23 Mart 1916 tarihinde çıkardığı Müessesat-ı Nafia ile İmtiyazsız Şirketler Muhaberat ve Muamelatında Türkçe İstimali yasası ülkede faaliyet gösteren bütün kuruluşların defterlerini ve yazışmalarını 23 Temmuz 1919'a kadar Türkçeleştirmelerini, yasaya uymayan şirketlere hükümet tarafından el konulmasını öngörmüştür. Dolayısıyla Milli İktisat bir bakıma bu ulusal kimliğin unsurlarını bir araya getiren neo-merkantilist politikanın adıdır (Toprak, 1995a: 60–62 ve 124).

Bu dönemde Bayar'ın Millî İktisat uygulamalarını yakından takip ettiği görülmektedir. Kara Kemal Bey'in İstanbul'daki ekonomik aktivitelerini takip eden Bayar, Bursa'da bir vapur şirketi kurarak benzer faaliyetler yürütmeye çalışmıştır (Birlik, 2011: 5). Bayar'ın ticari faaliyetleri iyiye giderken İTC merkezinden gelen emirle Partinin İzmir Mes'ul Kâtibi olarak görevlendirilmiştir. Bayar'ın İzmir'deki faaliyetlerinin de Milli İktisat düşüncesi çerçevesinde biçimlendiği gözlenmektedir. Bursa'dan İzmir'e giderken karşılaştığı sahneyi şu şekilde aktarmaktadır:

> "Trenimiz Soma'da bir süre durdu. Kasabada pazar vardı. İstasyona yakın kalabalık içinde bembeyaz giyinmiş Rum-Ermeni-Musevi kadınlarla alışveriş yapanların büyük bölümü bunların yakınları idiler. Her aradığınızı bulabileceğiniz dükkanlar azınlık denilen bu insanlarındı. Pazar yerinde bizimkiler çevreden getirdikleri ancak evde, tarlada üretilen muhteviyatı sınırlı yiyecek maddeleri satan perişan kişilerdi." (Kabaklı, 1986: 9).

İzmir'e vardığında karşılaştığı tablo Soma'dan farklı değildir. Bayar, anılarında İzmir'e varır varmaz dikkatini çeken ilk hususun İzmir'in nüfusunun çok büyük bir kısmını Müslümanlar oluşturmasına rağmen iktisadiyatının büyük ölçüde Rumların elinde tutulması olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla Bayar'ın İzmir'deki esas gündeminin bölge ekonomisinin Türkleştirilmesi olduğu söylenebilir. Ticarette Rumların etkisini kırmak maksadıyla kooperatifçilik çalışmalarını organize etmiş, yerli bankacılık faaliyetlerini teşvik etmiş, bölgedeki iktisadî sektörlerde Türklerin istihdamını arttırabilmek maksadıyla çalışmalarda bulunmuş, Amele Birliği ve İş Bürosu gibi istihdamı kolaylaştırıp kurumsallaştıracak yapılar tesis etmiştir (Ulutan, 1982: 279–280).[11]

11 Bayar'ın çalışmaları İzmir'deki Rum ahalide rahatsızlık yaratmış görünmektedir. İzmir Mebusu Karalidi Efendi Meclis-i Mebusan'da Bayar'dan şekvasını dile getirmektedir: "İzmir'de İT Mes'ul Katibi devleti teşkil eden unsurların elinden ekmeğini alıyor. Bu işler Osmanlı Devleti'ni teşkil eden ırklar ve unsurlar içinde Türk'ten gayrılarının ihtisas ve meslek hakkıdır. Onlara dokunamazsınız. Aksi halde bu devlet yıkılır." Bayar'ın faaliyetlerinden İzmir Valisi'nin de rahatsız olduğu görülmektedir. Merkeze şikayetler

Bayar İzmir'deki görevlerinin başında bu bölgedeki Rumların Yunanistan'a göç ettirilmesi olduğunu belirtmektedir. Bu durum büyük ölçüde Balkan Savaşları neticesinde bu coğrafyadan Türkiye'ye çok sayıda Türk'ün itilmiş olmasının yarattığı psikolojinin bir neticesi görünümündedir. Yapılmak istenen bölgeyi terk edecek Rumların yerine Balkanlardan göç etmek zorunda bırakılan Türkleri yerleştirmektir (Bayar, 1997-C.5, 100-120). Bayar'ın izlenen bu politikayı bir çeşit gereklilik olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Bayar'ın bu yaklaşımının temelinde ise İTC'nin ekonomik perspektifinin büyük ölçüde Millî İktisat anlayışı tarafından biçimlendirilmiş olması yatmaktadır.

Millî İktisat Pratisyeni Bayar vs. İştirakçi Bayar

Celal Bey'in İzmir'deki görevi İTC kendisini 1918'de toplanan kongresi ile lağvettiğinde sona erecektir. Bu tarihten sonra Aydın'a geçen Bayar, Galip Hoca adıyla bölgedeki gayrinizamî unsurların işgal karşısında örgütlenmesine katkı sağlamıştır. Ardından 1919'da İstanbul'da toplanan Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Saruhan (Manisa) temsilcisi olarak bulunmuştur. Misak-ı Millî metnini hazırlayan sekiz kişilik heyetin üyelerinden birisidir.[12] Meclis'in açık olduğu dört aylık süre zarfında işgale karşı direniş oluşturulması için çalışmalar yapan Bayar Meclis'in işgal kuvvetleri tarafından dağıtılmasının ardından Ankara hareketine katılmıştır.

Moskova'ya görüşmelerde bulunmak üzere giden Kastamonu mebusu Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'in yerine vekâleten, 27 Şubat 1921'de ise asaleten İktisat Vekilliğine getirilmiştir (Jaeschke, 1989: 142). Bayar İktisat Vekilliği görevine devlet sosyalizmini öven açıklamalarla başlayacaktır (Mazıcı, 1997: 8). Millî İktisat düşüncesinin ilginç bir tezahürü olarak Bayar bu dönemde bir sosyalist olarak bilinmektedir.[13] Hâkimiyet-i Milliye muhabirinin devlet sosyalizmi üzerine görüşlerini sorması üzerine 1921 yılında İktisat Vekili Mahmut Celal Bey'in verdiği cevap şu şekildedir:

> "Tanzimat-ı Hayriye'den beri gayri müsait şerait tahtında Avrupa kapitalinin memleketimize mümtaz bir şekilde girmesinin ve menabii iktisadiyemize hâkim bulunmasının müessif... neticeleri gözümüzün önündedir. İktisadî nazariyelerin faydaları[nı] ...görmek için Anadolu'yu tetkik ile mahsulat ve

yoğunlaşınca hem Talat Paşa hem de Enver Paşa İzmir'i ziyaret etmişler, Celal Bey'in göreve devam etmesini muvafık bulmuşlardır.

12 Heyetin diğer üyeleri ise Kara Vasıf, Hamdullah Suphi, Şeref Aykut, Hafız Mehmet Bey, Camî Bey ve Reşat Hikmet Bey'dir (Yeşilyurt, 1997: 54).

13 Talat Paşa'nın yukarıda bahsedilen "devlet sosyalizmi" açıklaması hatırlanırsa bu durum daha anlaşılır olacaktır.

> mesmuatımızı... tasnif etmek ve her bir nevi için mahiyetine... nazaran karar ittihaz eylemek iktiza eder. Devlet sosyalizmi fevaidini müteaddit misaller¬le teyit etmek mümlündür. Almanya'da devlet sosyalizmi... pek güzel neticeler vermiştir." (Boratav, 1974: 59).

Mete Tunçay İstiklâl Mahkemesi Yeşil Ordu davası tutanaklarında bu cemiyetin kurucusu olarak on üç kişinin isminin yer aldığını ancak örgütün kurucu listesinin on dört kişiden oluştuğunun bilindiğini belirterek on dördüncü kişinin Bayar olabileceğini, Şevket Süreyya Aydemir'e de dayandırarak dile getirmektedir (Tunçay, 1967: 77–81). İsmet İnönü de hatıralarında Celal Bayar'ın Yeşil Orducu ve hatta Halk İştirakiyyuncu olarak bilindiğinden bahsetmektedir (İnönü, 1985: 225). Şenşekerci (1999: 75) Bayar'a yakıştırılan bu sosyalist kimliğin büyük ölçüde onun millî iktisatçı ve devletçi görüşlerinin bir neticesi olduğunu düşünmektedir.

Millî İktisat düşüncesi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte ekonomik kalkınma için ihtiyaç duyulan zemini hazırlamıştır. Özellikle bankacılık sektörüne dönük atılan adımlar yabancı sermayenin üstünlüğünün olmasa da denetiminin kırılmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Tezel'in ifadeleriyle "Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında yabancı bankaların Türkiye ekonomisinin dolaşım yapısı içinde kurduğu denetimin kırılması, Cumhuriyet döneminin en önemli politik ve iktisadi gelişmelerinden biridir." (Tezel, 1994: 114).

Cumhuriyet'in İlânı sonrasında Mübadele, İmâr ve İskân Vekili olarak görevlendirilen Bayar'ın bu makamı yadırgamadığı söylenebilir. Lozan Antlaşması neticesinde gerçekleştirilecek mübadele[14] konusunda, yukarıda bahsedildiği üzere, Bayar'ın İTC İzmir Mes'ul Kâtipliği döneminden tecrübesi bulunmaktadır. Ancak Bayar Temmuz 1924'te bu görevinden istifa etmiştir. Bayar bu istifasına gerekçe olarak ekonomi alanında uzmanlaşmak istemesini göstermektedir. Bu esnada Mustafa Kemal Paşa elindeki bir miktar para ile ticarî bir girişimde bulunmak istemiş, Celal Bayar İzmir yıllarındaki tecrübelerine dayanarak vatandaşın millî bir bankaya ihtiyacının olduğu, Mustafa Kemal Paşa'nın birikimini bu yönde değerlendirmenin daha yararlı olacağını belirtmiş, neticesinde Türkiye İş Bankası kurulmuştur.[15] Dikkat edileceği üzere

14 Mübadele bir taraftan ekonomik alandaki gayrimüslim ağırlığın azalmasını sağlarken diğer taraftan büyük ölçüde geleneksel üretime dayanan ekonominin ciddi bir üretim kriziyle karşılaşmasına sebep olmuştur. Galiba ekonomik alanın Müslümanlaştırılması çabası hem İttihatçıların hem de erken Cumhuriyet kadrolarının kırmakta zorlandıkları en önemli çelişki olmuştur. Falih Rıfkı Atay bu durumu şu şekilde anlatmaktadır: "Biz Trakya ve Anadolu'dan Hristiyan halkı tasfiye etmekle memleket ekonomisini köklerinden sökmüştük. Her yerde bağlar bozulmakta zeytinlikler yabanileşmekte veya kesilmekte, balık avcılığı ölmekte, çarşılar kapalı durmakta idi" (Atay, 2008, 450).

15 "Uşakîzade Muammer Bey... Gazi'nin ve kendilerinin 250 bin liralarının bulunduğunu, bununla ihracat ve ithalat işleri yapmak istediklerini, fakat Gazi Hazretlerinin kendisine: 'Bir kere Celâl Bey'e sorunuz.'

Bayar, sürecin normalleşme emareleri göstermesiyle birlikte meseleleri yine alışık olduğu biçimiyle değerlendirmeye başlamıştır. İş Bankası'nın kurulması, İttihat-Terakki'nin yürüttüğü ekonomi politikalarının net bir uzantısıdır.

Zira mübadeleye ve Osmanlı'nın son yıllarında izlenen Millî İktisat politikalarına rağmen ekonomide yabancıların ağırlığı hâlâ devam etmektedir.[16] Dahası kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için millî kredi kuruluşlarının varlığına duyulan ihtiyaç çok açıktır. İzmir İktisat Kongresi'nde dönemin İktisat Vekili olan Mahmut Esat Bey ekonomik gelişmenin en önemli dayanağının kredi kuruluşları olduğunu; kredi kuruluşları olmaksızın Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını gerçekleştiremeyeceğini dile getirerek yönetici elitlerin perspektifini de ortaya koymuştur (Artun, 1983: 42). Daha da önemlisi Türklerin memurluk ve çiftçilik dışındaki meslekleri yapamayacağına dair psikoloji hâlâ devam etmektedir. Atay bu psikolojiyi İş Bankası'nın kuruluş müzakereleri esnasında yaşanan tartışmalar ekseninde şu şekilde anlatmaktadır:

> "Partinin 200.000 lirasını bir yabancı bankaya yatırarak hissedar olmak teklifinde bulunduğumuz vakit: - Türkler bankacılık edemezler. Paranızı bize bırakırsanız, faizinizi veririz, diyorlardı. Bir vatan kurtarmak, fakat bir banka kuramamak. Bir fabrika işletememek. Zaferin verdiği üstünlük duygusu ile bu iddiaların doğurduğu aşağılık duygusu çarpışıyordu" (Atay, 2008: 523).

Bayar bu psikolojiyi kırabilmek için, Gökalp'in de sık sık işaret ettiği gibi, çaba göstermeye devam etmiştir. Dolayısıyla Bankaya personel alımı için "Müsabakaya, yarışmaya önem verme"miş; "inandığı aile çocuklarını, özellikle Türkler banka kuramaz kompleksini yenmek için Türk çocuklarını seç"miştir (Kocabaşoğlu, 2001: 73).

İş Bankası'nın kurulması ile birlikte yabancı sermayeli bankaların mudileri büyük ölçüde Türk sermayeli bankalara doğru kaymaya başlamışlardır.[17] 1924

...dediğini söyledi. İthalat ve ihracat işlerinin çok riskli olabileceğini... sonra Gazi'nin bu gibi işlere isminin karışmaması gerektiğini düşündüm... Bu 250 bin lira ile 1 milyon sermayeli bir banka kurulmasını, bunun aslında bir amme hizmeti olacağını düşündüm, bu telkini Muammer Beye yaptım" (Boratav, 1974: 32).

16 "Esham ve kambiyo borsasında mubayaacı, simsarların büyük çoğunluğu, %95'i Türk olmayanlardandı. Bankalar arasında yalnız iki küçük banka (İtibari Milli Bankasıyla Adapazarı İslam Ticaret Bankası) Türklerin elindeydi. Diğerlerinde muhaberat bile Fransızca olurdu. Sigorta şirketleri arasında bir tek Türk yoktu ve çalıştırdıkları arasında hademelikten yukarı çıkmış Türk'e de rastlanmazdı. Toptancılardan dâhili işlerde çalışanlarının ancak %15'ini Türk olarak tespit edebilmiştik. Yarı toptancı ve perakendecilerde bu nispet biraz lehimize yükseliyor gözüküyordu. %25 kadarı Türk'tü ama, bu oran sayılar üzerine kurulmuştu. Yarı toptancı ve perakendecilerin yaptıkları iş göz önüne alınırsa, Türklerin bu ticarette hissesi %10'un bile altına düşebilirdi." (Başar, 2007: 25–26).

17 "En kısa zamanda affairiste cereyanların ve tiplerin, hatta İş Bankası çevresinde de kendilerine yer ve sığınak buldukları görülüyordu. Belki de bunları önlemek için, Atatürk'ün yakın çevresinden birtakım

yılında yabancı bankalarda mudi sayısı 5500 iken 1929'da bu rakam 6400'e yükselmiştir. Türk sermayeli bankalardaki mudi sayısı ise 1924'te 6400 iken 1929'da 53.200'e yükselmiştir (Tezel, 1994: 124). İş Bankası'nın sermayesi 1927 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında kurulmuş olan İtibar-ı Milli Bankası'nın sermayesi ile birleştirilmiş ve İş Bankası'nın sermayesi 4 milyona yükselerek Ziraat Bankası'ndan sonra ülkedeki en büyük ikinci banka halini almıştır. Dolayısıyla İş Bankası süreç içerisinde ekonomi politikaları üzerinde bir baskı grubu halini de alacaktır (Boratav, 1962: 34).

İş Bankası'nın en önemli fonksiyonlarından birisi "millî burjuvazi"nin oluşturulması ve güçlendirilmesi olduğu için kısa sürede banka hakkında affirism suçlamaları artmıştır. Bu bağlamda Vehbi Koç'un anılarında İş Bankası'na ilişkin aktardıkları ilgi çekicidir: "Adam zengin etmenin doğrudan yollarından biri de devlet bankaları ve İş Bankası kredilerinin dağıtılmasıydı. Liderlerin yakınlarına krediler dağıtmakta ün kazanan İş Bankası, yönetici siyasi kadro içinden, iş aleminin 'tatlı' ilişkilerine fazla utanıp sıkılmadan dalanların kalesi haline gelmişti." (Akt. Tezel, 1994: 237). Ancak tüm bu tartışmalara rağmen İş Bankası'nın ekonomik başarısının kesin olması, 1929 Buhranı'nın ekonomide yarattığı etki,[18] Bayar'ın iktisat politikaları için yeniden gündeme gelmesinin önünü açmıştır.

Devletçilik Düşüncesinin Resmi Kurulumu

1932'de İsmet Paşa kabinesine İktisat Vekili olarak giren Bayar 1937 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür. Bu dönemi aslında Milli İktisat politikalarının net bir devamıdır. İktisat Vekili olduktan sonra verdiği "Eğer Türkiye'nin sanayileşmesini ve refahının artmasını özel teşebbüsten beklersek en az iki yüz yıl daha bekleyeceğiz demektir"(Şahingiray, 1999: 142) beyanı hem Bayar'ın sıklıkla vurgulanan liberalliği hakkında hem de izlenen iktisat politikalarının işleyiş çerçevesi hakkında fikir vermektedir. Dolayısıyla

kimselerin de bankanın ve teşekküllerin yüksek idare mevkilerinde vazife almalarına rağmen, usulsüzlükler önlenemiyordu. Hatta zamanla bunların bazılarının bizzat karışık işlere karıştıkları göze çarptı. Bunların önlenmesi lazım geldiği yolundaki şikâyetlerin Atatürk için bir üzüntü kaynağı olduğu da, bilinen bir gerçekti." (Aydemir, 1999: 455).

18 1929 Büyük Buhranı'nın hemen arkasından, 1930'ların başlarında Paris'teki elçilik görevinden Türkiye'ye dönen Ali Fethi Okyar, ülkedeki ekonomik duruma ilişkin Mustafa Kemal Paşa'ya oldukça eleştirel bir mektup kaleme almıştır. Mustafa Kemal Paşa bu mektup üzerine Ali Fethi Bey'e bir muhalefet partisi kurmasını önermiştir. Ali Fethi Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın tarafsız kalması kaydıyla bu teklifi kabul etmiş ve parti programı üzerinde Mustafa Kemal Paşa ile de istişarelerde bulunarak çalışmalar yapmıştır. Programın son hali verilirken Mustafa Kemal Paşa, Ali Fethi Beyden parti programına "Cumhuriyetin menfaatleri için girişilmesi icap eden iktisadi islerde fertlerin kuvveti gayri kafi görüldükçe, devlet doğrudan doğruya teşebbüs alır." İfadesini eklemesini tavsiye etmiş, Ali Fethi Bey de Mustafa Kemal'in teklifini kabul etmiştir (Okyar, 1987: 54–58).

Bayar'ın devletin piyasadaki rolü ve konumu üzerine kanaatlerinin yaygın kanaatin aksi yönde olduğu söylenebilir. Boratav, Türkiye'de devletçilik uygulamalarının Celal Bayar'ın İktisat Vekilliğine atanmasıyla başladığını;[19] bundan sonra pürüzsüz bir yol izlemese de rayına oturduğunu düşünmektedir (Boratav, 1974: 146–147).[20]

Devletçiliğin ne olduğu konusunda oldukça farklı yorumlar söz konusudur. Örneğin Kadro dergisi, devletçiliği sosyalizm ve liberalizmin dışında bir üçüncü yol olarak ele alma eğilimindedir. Thornburg'a göre Türk uygulaması "devlet sosyalizminin aşırı bir ifadesi", Bernard Lewis'e göre "askerler ve bürokratlar arasında Batıya ve kapitalizme karşı hislerin yeniden canlanışı", Herslag'a göre ise "sadece pragmatik bir araç değil fakat temelde, köklü ve ideolojik bir öğe"dir (Tezel, 1994: 244–246). Bayar'ın anladığı devletçiliğin ise özünde Millî İktisat olduğu söylenebilir. Bayar, devletçiliği özel birikimi tamamlayan bir iktisat politikası olarak görmektedir. Şu cümleler ona aittir:

> "Almanya'da ... Büyük Frederik örnek fabrikalar yapmak ve bunları ilk fırsatta müstahsillere mal etmek yolunu tutmuştu. Yaptıklarını satar, yeniden fabrikalar kurarak onu da şahıslara devrederdi ... Bu sistemin bizde de tatbiki verimli bir netice verir ... Bizim devletçiliğimiz ... ferdin teşebbüsünü destekleyen ... bir devletçiliktir." (Tezel, 1994: 246–247).

Bayar'ın bu cümlelerdeki Almanya vurgusu ve sanayileşme hassasiyeti dikkat çekicidir. Ona göre "endüstri müsavi medeniyet, medeniyet müsavi endüstri demektir. (…) Türkiye'nin endüstrileşmesi millî varlığın temel taşıdır." (Boratav, 1974: 237). Oluşturduğu iktisat politikalarının temelini de bu çerçevede sanayileşmeyi sağlayacak tedbirlerin oluşturduğu söylenebilir. Bayar, sanayileşme için en önemli eksiğin kredi sağlayacak kuruluşlar olduğunu düşündüğünden bu krediyi sağlayacak tek millî güç devlet olduğu için sermayesinin önemli bir kısmı devlet tarafından karşılanacak milli bankaların kurulması meselesini öne almıştır. Devlet bankalarının kurulması ve kredilerin büyük ölçüde bu bankalar eliyle sağlanması sermayenin de milli bankalara ve dolayısıyla devlete yönelmesi anlamına gelmektedir (Kuruç, 1988: XLII).

19 Sivas Demiryolunu açış konuşmasında İsmet İnönü "biz mutedil devletçiyiz" şeklinde bir beyanat vermişti (Kuruç, 1988, 101). Ahmet Ağaoğlu CHP'nin bu konuşmadan sonra devletçi bir parti olduğunu dile getirmektedir (Ağaoğlu, 1994: 41).

20 Ancak Boratav, Bayar'ın devletçilik uygulamalarını tarihsel bir zorunluluk neticesinde yürüttüğünü ileri sürmektedir (Boratav, 1974: 151–152). Atay da benzer kanaattedir: "Yeni Türkiye'de devletçilik, bir ekonomik meslek olarak doğmamıştır. Bir tarihî zaruret olarak doğmuştur. Yapılacak şeyleri devletten başka yapabilecek olan yoktu. Mesele bundan ibaret. Yeni Türkiye kendi yapmak veya hiç yapılmamasına boyun eğmek arasında seçmeli idi... Her şey yapılmalı ve yapılanların sahibi bu millet olmalı idi. Türk'ün parası varsa Türk. Türk'ün parası yoksa devlet yapacaktı. Geçmişten korkuyorduk. Kapitülasyonlar kabusu henüz dün akşamki uykularımızdaydı" (Atay, 2008: 452).

Bu çerçevede Bayar İktisat Vekilliği döneminde yabancı sermayenin ülkeye girişine çok sıcak bakmamıştır. 1933 yılında, başka ülkelerde yatırım imkânı bulamayan yabancı sermayenin Türkiye'ye yönelme isteğinde olduğunu, özellikle pamuk sektörüne yatırım yapmayı istediklerini belirterek yaklaşımını göstermiştir (Boratav, 1962: 96). 1936'da devletin iktisadî politikasının özünü şu cümlelerle dile getirecektir: "Biz kendi öz prensipleri bakımından devletçiyiz, fakat mülkiyeti, ferdi mesaiyi temel alan devletçiyiz. Bizim politikamızın karakteristiği yapıcı ve yaptırıcı olmasıdır." (Boratav, 1962: 97). Yine aynı yıl gerçekleştirdiği bir başka konuşmasında liberalizm hakkındaki görüşünü şu şekilde açıklamaktadır: "Bizler istihale devri geçiriyoruz. Liberalizmi -dilim dahi dönmüyor, bu kelime bana o kadar yabancı geliyor-yıkaraktan memleketimizde güdümlü bir ekonominin esaslarını kurmak istiyoruz" (Kuruç, 1987: 137). İzlenen politikaların neticesinde Kabaca 1930'dan itibaren Türkiye'deki yabancı sermaye oranı giderek azalmıştır.[21]

"İttihatçı" Başbakan

1936 yılından itibaren Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa arasındaki anlaşmazlığın özellikle Hatay Meselesinde ve ekonomi konularında huzursuzluğa dönüşmesi üzerine 1937'de Celal Bayar, İsmet İnönü'nün yerine Başvekilliğe atanmıştır. Bayar'ın 1932–1937 arasında İktisat Vekilliği yapmış olması, İş Bankası denemesindeki başarısı dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın Celal Bayar'a güven duyduğu anlaşılmaktadır. Başbakan olduktan sonra aynı zamanda (İsmet Paşa'nın yerine) CHP'nin Genel Başkan vekili olarak da görevlendirilecektir.

Bayar, neredeyse tamamı ekonomiye ayrılmış olan ilk hükümet programının önemli bir bölümünü tarım politikalarına ve özellikle tarımsal üretimin arttırılmasına ayırmıştır. Bu çerçevede hükümetin ekonomi politikasına ilişkin de önemli açıklamalar yapmıştır:

> "Hulâsa politikamız zaman ve ihtiyaca mütemadiyen uyan güdümlü ekonomi politikasıdır. Bu yolda dikkatle yürünecektir." (Neziroğlu& Yılmaz, 2013: 263).
>
> "Biz, 'otarşist' değiliz. Fakat Türkiye'de ekonomik şartları mevcud ve millî ekonomi bakımından yapılması kabil veya zarurî her şeyi yapmak ve yaptırmak azmindeyiz. Ferd tarafından yapılabilecek işlerin, ferdlerce yapılmasını himaye ve teşvik edeceğiz. Bu maksadla sanayii teşvik siyasetimizde devam edeceğiz. (Bravo sesleri, alkışlar) Fakat ferdî mesaî veya sermayenin bu gün için yetmediği

21 Araştırmacılar bu durumun genellikle Türkiye'de devletçilik politikalarına geçilmesinin ve devletin iktisadi alandaki rolünün artmasının bir neticesi olduğunu düşme eğilimindedir ancak Yahya Sezai Tezel, bu dönemde yabancı sermayenin bütün az gelişmiş ülkelerde azalma eğiliminde olduğuna dikkat çekmektedir (Tezel, 1994: 199).

> veya gidemediği işlerde, millî korunmanın gerektirdiği hususlarda, Millî emniyeti ve umumî menfaati temin etmek, ferdî mesai ve sermayenin çeşitlenip büyümesini kolaylaştırmak için Devlet iş başına geçecektir. Bu bakımdan Kemalist rejimin karakteri yapıcı ve yaptırıcı olması ve bazı memleketlerde olduğu gibi mevcut çeşitli sınıflar menfaati arasındaki mücadeleleri uzlaştırmak değil, umumî ve ferdî çalışmaya ve menfaate hizmet gayesini gütmesidir. Temeli Türk milletinin umumî menfaati Türkiye'nin ekonomik kabiliyeti ve imkânları ahenkli bir millî ekonomi manzume ve cihazlanmasının Türk vatanında doğup serpilmesi millî idealidir. (Bravo sesleri, alkışlar) (Neziroğlu& Yılmaz, 2013: 266–267).

Tam bu noktada Bayar'ın temel angajmanlarının anlaşılması bakımından iki anekdotun aktarılması faydalı olabilir. Başbakan olarak hükümet programını okuduktan sonra Bayar'ın gözüne Mithat Şükrü Bleda ilişmiştir. Bleda büyük dikkatle Bayar'ı dinlemiştir. Bayar İzmir'e Mes'ul Katip olarak gönderilirken İTC'nin kurucularından da olan Bleda İTC'nin Katib-i Umumisidir. Bayar, 1937'de hükümet programını okuduktan sonra sakin adımlarla Bleda'ya yaklaşır ve şöyle der: "Nasıl, talebenizi beğendiniz mi efendim?" (Bleda, 1979: 56). Bir diğer anekdotu Celal Bayar kendisi aktarmaktadır. Mehmet Barlas'a verdiği mülakatta Mustafa Kemal Paşa'nın ara sıra kendisini "Bir tek İttihatçı sen kaldın" diye azarladığını belirtmektedir (Barlas, 1982).[22]

Bayar'ın Başbakanlık dönemi aslında Türkiye tarihi açısından da olağanüstü önemli bir aralığa isabet etmektedir. Çünkü 1937 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın hastalığının belirtileri görülmeye başlamış, yönetici elitler arasında Mustafa Kemal Paşa'dan sonra kimin Cumhurbaşkanı olacağı tartışması yapılmaya başlanmıştır. Bu süreçte Bayar'ın ismi de İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanı olmasını istemeyenler tarafından kulislerde dolaştırılmıştır. İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanlığı yolunu kesmek amacıyla Tevfik Rüştü Aras İsmet Paşa'nın ABD Büyükelçisi olmasını önermiştir. Aras'ın planının İnönü'nün ABD'ye Büyükelçi olarak atanması sonrasında vekilliği düşeceği için Cumhurbaşkanlığı yolunun da kapanması olduğu anlaşılmaktadır. İsmet Paşa bu teklife çok sert bir biçimde karşı çıkmıştır. Tam bu devrede Bayar'ın politik duruşu Türkiye'yi belki de İkinci Büyük Savaş arifesinde bir boşluğun içerisine düşmekten korumuştur.

22 İttihatçılık oldukça spekülatif bir anlama sahiptir. Bunun sebebi söz konusu partinin bünyesinde çok farklı meşreplerden insanları eritebilmiş olmasıdır. Yahya Kemâl'in şu tespitleri bu bakımdan dikkate değerdir: "İttihat ve Terakkî kadar bin türlü zihniyeti, bin türlü yaratılışı, bin türlü emeli bir araya toplamış ve dağılmamış, bilâkis, zaman geçtikçe daha ziyâde toplanmış ve kuvvetlenmiş siyasî bir cemiyeti Avrupa'nın ve Asya'nın tarihinde göstermek imkânsızdır. İttihatçı ittifakının içinde en dinsiz masonlar yanında en şedîd İslâm İttihatçıları; en geniş insaniyetçi ve medeniyetçiler yanında en dar kafalı milliyetçiler bulunduğu gibi, en seciyeli tanınmış adamlarla seciyesizlikleri herkesçe malûm adamlar, maddî menfaatlerden uzak, temiz vatanperverlerle vurguncular ve harb zenginleri yanyana ve biribirini çok sever olarak görülüyordu. Böyleyken İttihat ve Terakkî dağılmadı. Bu terkibi Talât vücuda getirmiştir." (Beyatlı, 1986: 171).

İsmet Paşa muhalifi grup Celal Bayar'ı da sürece dâhil etmeye, İsmet Paşa'yı dışarıda bırakmaya çalışmış ancak Bayar sorumlu davranarak Mustafa Kemal Paşa'dan sonra kimin Cumhurbaşkanı olması gerektiğine CHP grubunun karar vermesi gerektiğini belirtmiştir. Zurcher de (2015: 272–273) Mustafa Kemal Paşa'nın ardından İnönü nasıl ve neden Cumhurbaşkanı oldu sorusuna Bayar'ı doğrudan ya da dolaylı işaret eden 4 sebep tespit etmektedir:

> 1. Celal Bayar, İnönü'nün muhalifleriyle işbirliği yapmayı reddederek İnönü ile temasını devam ettirmiştir. Bu durum İnönü karşıtı cephenin faaliyetlerinin etkisini yitirmesine sebep olacaktır.
>
> 2. Bayar'ın da tavrının etkisiyle İnönü'nün rakipleri İnönü'ye karşı yarışacak bir aday bulamamışlardır. Parti kadrolarının ve Meclis üyelerinin son kertede İnönü'nün de etkisiyle bir önceki dönemde biçimlenmiş olması önemlidir.
>
> 3. Askerî liderler neredeyse tamamıyla İnönü'yü desteklemişlerdir.
>
> 4. Cumhuriyetin iki mareşalinden biri, Mareşal Fevzi Çakmak Paşa da Cumhurbaşkanı olmak istememiştir. Gerçi böyle bir istek taşısaydı bile Meclis üyesi olmadığı için Anayasaya göre Cumhurbaşkanı seçilmesi mümkün olmadığından bir Anayasal düzenleme zorunluluğu bulunduğu da akıldan çıkarılmamalıdır. Belki de Mareşal böyle bir düzenlemeyi kendisi istiyormuş izlenimi yaratmak istemediği için adaylık izharında bulunmamıştır.

İsmet Paşa, Cumhurbaşkanı olduktan sonra ilk Başbakan olarak yine Celal Bayar'ı atamış, ancak bir önceki kabinede bulunan iki ismin, Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras'ın kabinede olmasını istememiştir.[23] Bu ikinci Celal Bayar kabinesi Ocak 1939'da Bayar'ın istifasıyla dağılmış, İnönü'nün görevlendirmesiyle Refik Saydam hükümeti kurulmuştur. Bu tarihten itibaren Bayar'ın Meclis'te ve siyasal hayatta daha az görünür olduğu dikkat çekmektedir. Bu anlamda 1944 yılı bir milat olarak değerlendirilebilir. 1944 yılı bütçe görüşmelerinde söz alan Bayar, kendi dönemiyle kendinden sonraki dönemi karşılaştırarak hükümete ekonomi planında sert eleştiriler yöneltmiştir. Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Bayar'ın eleştirilerini kabul edilemez bulmuştur. Süreç Dörtlü Takrir ve Demokrat Parti'nin kurulmasıyla neticelenecektir.

Sonuç

On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren emperyalizmin Avrupalı kolonyal devletlerin resmi politikası hâlini alması ve çevre ile merkez arasında eşitsiz bir transfer sürecinin başlaması milliyetçilik ve milliyetçiliğin siyasal, sosyal, ekonomik formlarının da küresel ölçekte yaygınlaşması ile neticelenecektir. Osmanlılar da bu süreçte milliyetçilikle karşılaşmışlar,

23 Sonraki dönemde Refik Saydam, bu iki eski bakanı "Celalîler" diye adlandırarak baskı altına almaya çalışacaktır (Mazıcı, 1997: 121).

ilk etapta kendi sosyal ve siyasal bünyelerine uygun formlar geliştirmeyi denemişlerdir. 1908 Devriminden gayrimüslim unsurların beklentileri ile Osmanlıların beklentilerinin farklılıklarının anlaşılmasına paralel süreçte Balkan Harbi faciasının yaşanması ve Rumeli'ndeki Müslüman-Türk unsurların Anadolu'ya itilmesi Osmanlıların milliyetçiliğe ilişkin geliştirmeyi denedikleri formların da değişmesine sebep olmuştur. Millî İktisat politikası da değişiklik gösteren bu formlardan birisidir.

Bu dönüşüm Carr'ın (1993: 31) "üçüncü dönemin toplumsal milliyetçiliği ya da ulusal sosyalizmi" olarak adlandırdığı süreçle de bir erken uyum içerisindedir. Bu dönemde milliyetçilikler (ya da ulusal sosyalizmler) zemini siyasal özlemlerden ekonomik özlemlere kaydırmış; laissez-faire devleti yerini toplumsal hizmet devletine bırakmıştır. Bu katı ideolojik angajmanları olan bir yaklaşım değildir. Bu noktada ıskalanmaması gereken burjuvazinin bu süreçlere katılımı ve bu süreçlerdeki rolüdür. Türkiye'de toplumsal milliyetçilik zeminini sevk ve idare eden hareket İttihat ve Terakki Partisi olmuştur. Parti mensupları bir taraftan Osmanlı ekonomisindeki sermaye dağılımı kompozisyonunu değiştirmeye odaklanırken diğer taraftan Meşrutiyet'in ilân edilmesi sürecindeki komitacılık tecrübelerini toplumsal ve siyasal hayata yansıtmışlardır. Bu durum İttihatçıların sonraki dönemlerde de siyasal ve toplumsal pratiklerini biçimlendirici bir etki yaratacaktır.[24]

Bu durum İTC'nin ideolojik ağırlığını hissettirdiği bir çevrede yetişmiş, bu cemiyette sosyalleşmiş, kişiliğini inşa etmiş bir birey olarak Bayar'ın siyasî ve iktisadî görüşleri değerlendirildiğinde daha anlaşılır olacaktır. İTC'nin milliyetçiliği kabaca 1912 Balkan Felaketi dönümünden sonra Carr'ın tasnifiyle toplumsal milliyetçilik biçimini almış, diğer bir deyişle İttihatçıların devleti laissez-faire devletine karşı toplumsal hizmet devleti görünümü kazanmıştır. Bu sürecin çıpası Millî İktisat düşüncesidir. Bu düşüncenin çok temel iki ayağı bulunmaktadır. Birinci ayak iktisadî hayatın "Müslümanlaştırılması"; ikinci ayak ise birinci ayakla birlikte üretimi ve sermaye birikimini arttıracak kaynaklar yaratılarak sanayileşme idealinin gerçekleştirilmesidir.

24 Bayar bu tutumunu 27 Mayıs sürecinde de göstermiştir. Darbe sonrası kendisini tevkif etmeye gelenlere direnerek beylik tabancasıyla intihara kalkışmış, Yassıada'da filme alınmalarını onuruna ve kişiliğine bir saldırı olarak değerlendirip bir kere daha kemeriyle intihara teşebbüs etmiştir. Neredeyse bütün Demokratlar Yassıada Duruşmalarında silik bir profil çizerken Bayar alabildiğine sert ve isyankâr bir profil çizmiş, mahkeme heyetiyle sert tartışmalara girmiştir. Samet Ağaoğlu Bayar'ın Yassıada'daki duruşu ile dostlarına da düşmanlarına da hayatını kurtarmak gibi bir kaygı içerisinde olmadığını gösterdiğini ve bu haliyle dostlarının da düşmanlarının da saygısını kazandığını belirtmektedir (Ağaoğlu, 2011: 44). Bayar'ın cezasının ertelenmesinde de bu tavrının etkili olduğu söylenebilir. Zurcher erteleme kararında Bayar'ın mahkeme heyetinde uyandırdığı saygının önemli bir etken olduğu kanaatindedir (2015: 360–361).

Bu durum Bayar'ın ve çağdaşlarının katı ideolojik kabulleri olduğu anlamına gelmemektedir. Zira dönem milliyetçilikleri bir hedefi mümkün kılmaya güdülenmiş biçimde eklektik bir görünüm arz etmektedir ve Bayar da bu duruma tam bir uyum göstermektedir. Bayar ideolojilerin zamanın realitelerine adapte edilmede yetersiz olduğunu düşünür. Bu yüzden belki de Mehmet Barlas'a verdiği mülakatta İttihat-Terakki'yi üniversitesi olarak gördüğünü söyleyecektir. Çünkü İttihatçılık, ideolojilerden berî, memleket için çalışmak, memleketine aşkla bağlı olmak demektir. Aynı mülakatta kendisini her şeyden önce bir İttihatçı olarak tabir ve tasnif etmesinin sebebi bu olsa gerektir. Erken Cumhuriyet dönemi kadroları içerisinde bulunmuş ve kendisini bu kadar açıklıkla İttihatçı olarak ifade eden bir başka örnek tespit etmek zor görünmektedir. Bu sebeple Bayar'ın politik ve ekonomik yönelimlerini her şeyden evvel burada aramak daha akılcı gözükmektedir.

Kaynaklar

Akçura, Y. (1329). "İttihat ve Terakki Cemiyetinin Yıllık Kongresi". *Türk Yurdu*. 19 Eylül 1329 (2 Ekim 1913).

Ağaoğlu, A. (1994). *Serbest Fırka Hatıraları*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ağaoğlu, S. (2011). *Marmara'da Bir Ada*. İstanbul: YKY.

Ahmad, F. (2009). *İttihatçılıktan Kemalizme*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Ahmad, F. (2015). *Demokrasi Sürecinde Türkiye.* İstanbul: Hil Yayınları.

Akçura, Y. (1330). "1329 Senesinde Türk Dünyası". *Türk Yurdu.* Yıl 3, c.6, s.3, 21 Mart 1330 (3 Nisan 1914).

Akçura, Y. (2015). *Siyaset ve İktisat.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Anderson, M. S. (1993).*The Rise of Modern Diplomacy 1450-1919*. New York: Longman.

Anderson, P. (1974). *Lineages of the Absolute States.* London: NLB.

Artun, T. (1983). *Türkiye'de Bankacılık.* İstanbul: Tekin Yay.

Atalay, M. (1958). *Celâl Bayar ve Hayatı*. Ankara: Bankacılık Gazetesi Yayınları.

Atatürk, M. K. (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.I- III, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.

Atay, F. R. (2008). *Çankaya.* İstanbul: Pozitif Yayınları.

Avcıoğlu, D. (1987). *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın) Cilt 1*, Ankara: Tekin Yayınevi.

Aydemir, Ş. S. (1969). *Menderes'in Dramı (1899–1960).* İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.

Aydemir, Ş. S. (1999). *İkinci Adam, Cilt I.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Barlas, M. (1982). "Celâl Bayar Olayı–1". *Milliyet Gazetesi.* 16 Mayıs 1982.

Başar, A. H. (2007). *Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları Meşrutiyet, Cumhuriyet, Tek Parti Dönemi-Cilt 1.* Murat Koraltürk (Yay. Haz.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Bayar, C. (1997). *Ben de Yazdım-Milli Mücadeleye Giriş, 3 ve 5. Ciltler.* İstanbul: Sabah Kitapları.

Beyatlı, Y. K. (1986). *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım.* İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay.

Birand, M. A. & Dündar, C. & Çaplı, B. (2006). *Demirkırat: Bir Demokrasinin Doğuşu.* İstanbul: Doğan Kitap.

Birlik, K. G. (2011). *Milli Mücadeleden Cumhurbaşkanlığına Celal Bayar 1919–1950.* Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi

Boratav, K. (1962). *Türkiye'de Devletçilik 1930–1950, İktisadî Düşünceler İktisadî Mevzuat.* Ankara: AÜSBF Yayını.

Bozdağ, İ. (1986). *Celâl Bayar.* İstanbul: Tercüman Yayınları.

Carr, E. H. (1993). *Milliyetçilik ve Sonrası.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Chatterjee, P. (1996). *Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası.* İstanbul, İletişim Yayınları.

Çavdar, T. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi: 1900-1960.* Ankara: İmge Kitabevi.

Getachew, A. (2019). "A Fuller Freedom: theLostPromise of Pan-Africanism". https://www.the- nation.com/article/archive/pan-africanism-history-hakim-adi-review/ (Son Erişim: 13.07.2020)

Getachew, A. (2019b). *World-Making afte rEmpire-The Rise and Fall of Self-Determination.* New Jersey: Princeton University Press.

Gökalp, Z. (1332). "Milli İktisat Nasıl Vücuda Gelir". *İktisadiyat Mecmuası*. s. 35, Yıl: 1. 24 Teşrinisani 1332 (7 Aralık 1916).

Guibernau, M. (1997). *20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler.* İstanbul: Sarmal Yayınları.

Hobsbawm, E. J. (1999). *İmparatorluk Çağı.* Ankara: Dost Kitabevi.

Hobsbawm, E. J. (2003). *Sermaye Çağı.* Ankara: Dost Kitabevi.

İnönü, İ. (1985). *Hatıralar.* Sebahattin Selek (Yay. Haz.). Ankara: Bilgi Yay.

Jaeschke, G. (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Cilt–1*. Ankara: TTK Yay.

Kabaklı, A. (1986). "Celal Bayar'ın Sohbeti: Millî Mücadele Yılları". *Türk Edebiyatı.* Sayı: 156.

Kazgan, G. (2014). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kissinger, H. "The White Revolutionary: Reflections on Bismarck". *Daedalus.* Vol. 97. No. 3. *Philosophers and Kings: Studies in Leadership.* 1968. ss. 888–924

Kocabaşoğlu, U. (2001). *Türkiye İş Bankası Tarihi.* Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kocatürk, U. (1986). "Celal Bayar'la Bir Konuşma". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt: 2, Sayı: 5. s. 323–360.

Kuruç, B. (1987). *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi.* Ankara: Bilgi Yay.

Kuruç, B. (1988). *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1. Cilt (1929–1932)*. Ankara: AÜSBF.

Mazıcı, N. (1997). *Celâl Bayar-Başbakanlık Dönemi (1937–1939)*. İstanbul: Der Yay.

Mehmet Zühdü (1330). "Bizde Köylünün Borcu II". *Türk Yurdu.* 15 Mayıs 1330 (28 Mayıs 1914).

Neziroğlu, İ. & Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler. Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt 1 – (24 Nisan 1920 – 22 Mayıs 1950).* Ankara: TBMM Başkanlığı Yay.

Okyar, A. F. (1987). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi*. İstanbul: İSİS Yayınları.

Pamuk, Ş. (1999). *100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500–1914*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Parvus (1328a). "Türkiye Avrupa'nın Mali Boyunduruğu Altındadır". *Türk Yurdu.* Yıl: 1. Sayı: 16. 14 Haziran 1328 (27 Haziran 1912).

Parvus (1328b). "Devlet ve Millet"i. *Türk Yurdu.* 15 Teşrinisani 1328 (28 Kasım 1912).

Parvus (1329a). "Türkiye'de Ziraattın İstikbali". *Türk Yurdu.* 19 Eylül 1329 (2 Ekim 1913).

Parvus (1329b). "Köylü ve Devlet II". *Türk Yurdu.* 21 Kânunusani 1329 (3 Şubat 1914).

Parvus (1329c). "Türk Gençlerine Mektuplar". *Türk Yurdu.* 30 Mayıs 1329 (12 Haziran 1913).

Parvus Efendi (1977). *Türkiye'nin Malî Tutsaklığı,* Muammer Sencer (Yay. Haz.). İstanbul: May Yayınları.

Poggi, G. (1978). *The Development of the Modern State, A Sociological Introduction.* Stanford University Press.

Şahingiray, Ö. (1999). *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri Ekonomik Konulara Dair 1921–1938.* İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Taylor, P. J. (1994). "The State as Container: Territoriality in the Modern World-system", *Progress in Human Geography,* No:18-2. s.151-162.

Tekin Alp (1331). "Milli İktisada Doğru", *İktisadiyat Mecmuası.* S. 1. 8 Şubat 1331 (21 Şubat 1916).

Tekin Alp (2018). "Millî İktisat". *Medhal Dergisi.* Sayı: 117. 27 Şubat 2018.

Tezel, Y. S. (1994). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923–1950).* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Timur, T. (2008). *Türk Devrimi ve Sonrası.* Ankara: İmge Kitabevi.

Toprak, Z. (1982). *Türkiye'de Milli İktisat.* Ankara: Yurt Yayınları.

Toprak, Z. (1995). *Milli İktisat - Milli Burjuvazi.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Toprak, Z. (1995b). T*ürkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950): İttihat-Terakki ve Devletçilik.* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Toprak, Z. (2003). *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik.* İstanbul: Homer Kitabevi.

Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt-I,* Ankara: Hürriyet Vakfı Yayınları.

Tunçay, M. (1967). *Türkiye'de Sol Akımlar (1908–1925)*. Ankara: Bilgi Yay.

Türk Yurdu (1332) "Milli Banka". *Türk Yurdu,* 24 Teşrinisani 1332 (7 Aralık 1916).

Ulutan, B. (1982). "Celâl Bayar'ın Ekonomi Politikası ve Uygulamaları". *100 Yaşında Celâl Bayar'a Armağan* içinde. İstanbul: Tercüman Yayınları.

Ulutan, B. (1987). "İktisatçı Mahmut Celâl Bey". *Yol dergisi*. Bayar Özel Sayısı.

Ünal, H. S. (2013). *FriedrichList, Ziya Gökalp and National Economy Thesis in the Otoman Empire.* Ankara: ODTÜ (Yayınlanmamış YL Tezi).

Yeşilyurt, S. (1997). *Bayar Gerçeği.* Ankara: Serajans.

Ziya Gökalp. "Millet Nedir, Milli İktisat Neden İbarettir?". *İktisadiyat Mecmuası*. s. 1. 8 Şubat 1331 (21 Şubat 1916).

Zurcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.